
KÖNYVEKRŐL

LÖFFLER TIBOR

Elmélet és módszertan a legitimitációkutatásban

Bayer József: A politikai legitimitás.

Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimitációs válságról.

Napvilág Kiadó – Scientia Humana 1997.

Bayer József egyike azoknak a kutatóknak, akik a legitimitációs tematikát az első hullámban igyekeztek elméletileg feldolgozni és operacionalizálni a rendszerváltásra irányuló politikai elemzéseikben. De az egyetlen, aki korai írásait kritikailag újragondolva átfogóbb elméleti szintézis megalkotására törekedett. Ennek a kutatói programnak az eredménye a könyv. A szerző a hazai szakirodalomban minden eddiginél nagyobb terjedelemben, a könyv három részéből kettőben, csaknem százkilencven oldalon elemzi – sokszor egymással ütköztetve – a legitimitációs elméleteket. Célja bemutatni a legitimitás-elméletek legfontosabb változatait, tipikus megfogalmazásait, az egyes fontosabb irányzatok érvrendszereit és a legitimitációs válságról folyó vitákat. A könyv harmadik részében nem egyszerűen leírását adja az államszocializmus, a közép-kelet-európai viszonyok, valamint a rendszerváltás legitimitációs viszonyainak és legitimitációs válságának, hanem „adaptálni” igyekszik a kritikailag feldolgozott elméleteket, az egyes elméleti felismeréseket. A teóriák „kritikus tesztelése” miatt a szerző a vizsgált elméleteket módszertanilag is elemzi, kritizálja, és ezáltal az államszocializmus legitimitációs válságáról kialakított saját álláspontját módszertanilag is megalapozza.

Mivel az elméletkritikai és módszertani eszmefuttatások és megjegyzések kifejezetten a könyv érényei közé tartoznak, a könyv megértését és az olvasó helyzetét nagyban megkönnyítette volna, ha a szerző külön részben vagy fejezetben összefoglalja (1) a legitimitációs elméletek külön-

böző módszertani alapjait és problémáit, (2) az elméletileg fontos fogalmakat és a különböző vagy ellentétes fogalomhasználatokat és jelentéseket, (3) a saját álláspontját mindezekről, és végül (4) a hazai szakirodalmat. A magyar szakirodalom összefoglalását azért is hiányolom, mert bár a szerző a „mérvadó nemzetközi” irodalom feldolgozását és adaptálását tűzte ki célul, elismeri, hogy „hazai szerzők előmunkálataira” is támaszkodott (7. old.), de a könyv hátsó borítóján írottak egyébként is „monografikus feldolgozást” ígérnek. Ennél többet nyom a latba, hogy a könyvnek végül is egyik kitüntetett témája a magyar rendszerváltás legitimitációs összefüggései, ami magától értetődően igényli a magyar elemzések lehetőleg teljes körű és rendszerezett feldolgozását is. A közel tízenkét oldalas irodalomjegyzék nem tartalmaz néhány fontosabb magyar anyagot, és a névmutató alapján jól nyomon követhető, hogy a felüntetett művek sem mindig hasznosultak az elvárható mértékben. A tartalmi és szerkezeti kritikát az indokolja, hogy a szerző tudatosan és bevallottan nyúlt az elméleti és fogalmi rekonstrukció módszeréhez, az olvasó mégis arra kényszerül, hogy maga is rekonstrukcióra adja a fejét.

Bayer József „A legitimitás és legitimitáció fogalma és elméletei” című első részben (13–104. old.) a fogalmak (legitimitás és legitimitáció) „eltérő felfogásmódjait, értelmezési alternatíváit” járja körül, illetve „rekonstruálja” a legitimitás fogalmát és „különböző elméleti megfogalmazásait”. A rekonstrukció azonban gyakran torkollik – alacsonyabb absztrakciós szintet igénylő – bemutatásba és interpretálásba, és a könyv egészére jellemző, hogy a legitimitációs tematika ugyanazon kulcsfogalmai (legitimitáció, legitimitás, autoritás, nem legitim, delegitimitáció, illegitimitás, normativitás, legalitás, legitimitációs válság, legitimitációs vákuum, legitimál, igazol, legitimizmus, negatív legitimitáció, önlegitimitáció, legitimitációs deficit és többlet) a szövegösszefüggésekben nehezen érthető, eltérő vagy egymásnak ellentmondó, illetve különböző fogalmak esetében olykor rokon értelmű jelentést kapnak, még a szerző szóhasználatában is. A fogalmi tisztázatlanság egyik forrása lehet, hogy a szerző a legitimitáció problémáját, tematikáját lényegében függetleníti a fogalomhasználatától: „A legitimitáció problémája a fogalom használata nélkül is létezik, bármilyen formában és terminológiában vessék is fel. A politikai gondolkodás történetében is gyakran más fogalmak helyettesítették (mint a politikai engedelmesség, a kötelesség political obligation, a konszenzus versus pusztá erőszak páros fogalmai stb.)” (15. old. Az én kiemelésem – L. T.). Bayer érdekes módon idézi is Volker Heins idevágó módszertani kritikáját, de a könyv megírásához nem veszi figyelembe: „a legitimitáció sokkal inkább csak kifejezése egy problémának, semmint a megfejtésére szolgáló fogalom, amely mögött elméletileg koherens tartalom rejtőznék” (16. old. Az én kiemelésem – L. T.). A szerző inkább azt jegyzi meg, bár okkal, hogy a legitimitáció fogalma túlságosan divatosá vált, jelentése kitért, „felvizeződött”, és ezért ma már „sok mindent legitimálunk, amit korábban igazoltunk, megindokoltunk, megmagyaráztunk” (Ugyanott). A fogalmi tisztázatlanság megmutatkozik abban, hogy 214. oldalon leszögezi, hogy a „legitimitáció folyamata” nem „redukálható” az „ideológiai igazolásra”, és a 262. oldalán is egyetért Szabó Miklóssal,

mondván, helyesen tesz különbséget azzal, hogy „egy kormányzat ténykedését lehet igazolni ezzel-azzal, a *legitimitás* azonban nem erre vonatkozik, hanem az uralmi pozíció *jogosságára*: nevezetesen arra, hogy adott hatalmi csoportnak megvan-e a *felhatalmazása* a kormányzati tevékenységre” (kiemelés tőlem – L. T.), de a könyv mégsem ennek szellemében íródott. A szerző minden kommentár nélkül idézi Beetham Weberkritikáját: „Egy adott hatalmi viszony ... azért legitim, ... mert igazolható olyan eszmék által, amelyekben az emberek hisznek” (80. old.). Az igazolás és legitimálás nagyon sok esetben összemosódik, de még a definíciókban vagy definíciószerű szövegrészekben is elméletileg bizonytalan megfogalmazásokkal találkozunk. A legitimitás és legitimáció fogalmáról szóló 1. rész bevezetésében (13. old.) a két fogalom relevanciáját azzal indokolja – bár nem határozta meg a fogalmakat –, hogy a politikaelméleti érdeklődés középpontjában régóta „a hatalom jogosságát alátámasztó elméletek és az uralom igazolásának konkrét mechanizmusai” állnak. Ebből a szövegből értelemszerűen nem derül ki, hogy az igazolást a legitimitásnak/legitimációnak alárendelteni kell-e értelmeznünk, avagy csak a jogosság és annak alátámasztása tekinthető a két fogalom jelentésének. Utóbbi esetben az „igazolás” a „legitimálással” egyenértékű fogalom lenne és külön fejezetet vagy alfejezetet érdemelne. Völker Heins kritikájához, amivel egyetért, azt a megjegyzést fűzi, hogy „a legitimáció fogalmának van egy általános, közös alapjelentése: ez pedig az uralom és hatalom jogosságának, illetve a hatalom valamely ténykedésének az igazolása” (16. old.). A kifejezés „szűkebb tudományos” jelentése is szerinte „elsősorban az állami uralom (államhatalom) gyakorlásának vagy a politikai rendszer egészének normatív igazolására, igazságos, jogszerű, törvényes voltának megindoklására korlátozódik” (16–17. old.). Valamely rendszer legitimitását Max Weberből kiindulva, de általános érvennyel aztán úgy határozza meg, hogy a polgárok vagy az alattvalók „az uralom igazolását belső, morális indítekből elfogadják, hisznek az uralom és hatalom jogosságában, erkölcsileg »helyénvaló« voltában”, végül összegzőképpen megállapítja: „A legitimáció fogalma ... az igazolás és elfogadtatás folyamatát jelenti” (17. old.). A 196. oldalon található megfogalmazása szerint: a „legitimációs probléma” a „politika normatív dimenzióját” érinti. Ezekben a példákban tehát több megoldással találkozunk: (1) teljesen szétválasztja az igazolás és legitimálás fogalmait, és a legitimitást a jogossághoz köti; (2) a jogosságot és az igazolást a legitimáció fogalma alá rendeli, de egyenrangú elemekként; (3) a legitimációt a normatív igazolással mint megindoklással azonosítja; (4) a legitimitást az igazolás elfogadásával/elfogadtatásával azonosítja. Az igazolással kapcsolatos fogalmi zavart David Beetham amúgy igen termékeny és a szerző által érthetően preferált háromdimenziós legitimitásfogalma sem oldja. Beetham definíciója szerint „legitim az a hatalom, amelyet igazolható szabályoknak, illetve törvényeknek megfelelően szereztek meg és gyakorolnak...” A legitimitás első dimenziója a „legalitás” körébe tartozik és arra vonatkozik, hogy „törvényesen” szereztek-e meg és a „törvény keretén belül” gyakorolják-e a hatalmat, a második dimenziójára vonatkozó kérdés: „igazolható-e a törvény, megfelel-e olyan morá-

lis és politikai érveknek, amelyek ésszerűen (logikus érvekkel) megvédhetők?" (17. old.) A kérdésre adandó válasz azt tartalmazza, hogy „az autoritás forrását mennyire tartják igazoltnak” (18. old.). Miközben a legitimitációról adott egyik definíciót Bayer kitölti az igazolással, Beethemnél viszont a legitimitásnak csak egyik, a legalitástól elkülönülő, de azzal összefüggő dimenziójában szerepel az igazolás, a Szabó Miklós álláspontjával egyetértő passzusban viszont – mint láttuk – a legitimitás az igazolástól élesen elkülönül és kifejezetten jogi jelleget kap. A 18. és 19. oldalakon a legitimitáció/legitimitás és a (normatív) igazolás egymás szinonimájaként szerepelnek. A 2. oldalon a legitimitás „antropológiai” értelmének interpretálásakor a fogalom a „törvényességgel” válik egyenlővé, viszont „szociológiai” jelentését már a hatalmat „igazoló eszmék, értékek tényleges elfogadottsága, elismertsége” adja (20–21. old.), ami önmagában bizonyára igaz, de a szerző nem oldja fel a nyilvánvaló logikai ellentmondást. Helyszűke miatt nem folytathatom a felsorolást, amely bizonyítja, hogy az igazolás fogalmának különböző szövegösszefüggésekben sokféle jelentése van. Ami azért sem szerencsés, mert a legitimitációs elméletek egyik gyengéje éppen az, hogy gyakran nem tesznek különbséget a legitimitálás és az igazolás (justification) között, és a legitimitálás-igazolás-racionalizálás cselekvésszociológailag ismert hármassága egybeolvad. A „justification” szerinti igazolás értelme a könyv Habermással foglalkozó passzusában (26., 94–95., 146. old.) felszöklik ugyan (immanens igazságtartalom, és érvényességre vagy érvényesnek elismerésre igényt tartó igazságvonatkozás), de nem mint a legitimitás – a szerző által máshol felvetett – elméleti és fogalmi alternatívája.

Az igazolásnál sokkalta komolyabb hiányosságnak tartom, hogy Bayer József nem tárgyalja a legitimitás és az autoritás közötti különbséget sem. Az autoritás is számtalan értelemben fordul elő, ami meglepő, mert a koherens és koncepcionálisan megalapozott elméletekben külön fejezet az autoritás problematikája, amit egyébként a megadott irodalomjegyzék több címe is sejtet.

Mivel a könyv egyik célkitűzése a legitimitációs válság tematikájának bemutatása és a szerző álláspontja szerint az államszocialista rendszerek a vitatható legitimitásuk ellenére legitimitációs válságban szenvedtek, legalábbis bukásukat megelőzően, érdemes kitérni a „legitimitációs válság” fogalmának jelentéseire és értelmezéseire is. Beethamnél a legitimitás három dimenziós fogalmának három fogalmi ellentéte van (illegitimitás, legitimitációs deficit, delegitimitáció), amit kiegészít a „nem legitim” fogalma, valamint a legitimitástól megkülönböztetett legitimitáció mint „az igazolás és elfogadtatás folyamata” (17–18., 180–182. old.), és Beetham „a modern állam keretében” külön is foglalkozik a problémával. A Beethammal foglalkozó részfejezet (179–192. old.) első mondata megelőlegezi, hogy „koncepcionálisan (sic!) tisztázzák” a legitimitációs válságnak a vitákban „összeszuszálódott” problémáját, de ennek a fogalomnak a jelentése sem egyértelmű, ami fölveti a kérdést: a legitimitációs válság minek a válsága? A kézenfekvő válasz az lenne, a „de-legitimitáció” fosztóképzős szerkezete alapján, hogy a legitimitációé, ami azt jelentené – igazodva a legitimitáció megadott jelentéséhez (17. old.) –, hogy „az iga-

zolás és elfogadtatás folyamatának” válsága, ami viszont azt veti fel, hogy az igazolás és/vagy az elfogadtatás került-e válságba, avagy a folyamattal mint mechanizmussal vannak-e gondok. De a legitimitációs válság lehetne a „legitimitás” válsága is, akkor viszont az lenne tisztázandó, hogy van-e összefüggése a legitimitás három ellentettjével, az illegitimitással, a legitimitációs deficittel és delegitimitációval: a három jelentkezése egyszerre, avagy azok kritikus mérték alá süllyedése... A 197. oldalon csak egészen véletlenül bukkan fel egy definíciószerű megfogalmazás („legitimitációs válság, azaz delegitimitálódás és egy újabb legitimitációs mód kialakulása”), majd a 267–268. oldalakon végül kiderül, hogy a legitimitációs válság „kritikus kérdése” az „alternatív legitimitációs igények nyílt és szervezett fellépése”, aminek alapján egyértelmű, hogy Beetham háromdimenziós analitikus fogalmi sémájának harmadik szintjén kell elhelyeznünk, illetve levezetnünk. Mivel a delegitimitálódás Beethamnél a konszenzus felmondását, az együttműködés demonstratív megtagadását és elutasítását, a támogatás nyilvános megvonását jelenti (18. és 182. old.), az olvasó a delegitimitáció fogalmán keresztül rekonstruálhatja a legitimitációs válság fogalmát is. A fogalmi rekonstrukciót (195., 196., majd 18. és 182. old.) aztán követheti a történeti-szociológiai rekonstrukció: az államszocializmus „az egész rendszerre „kiterjedő legitimitációs válság kíséretében omlott össze”, a rendszer fokozatosan delegitimitálódott, teljesen elvesztette hitelét, végül teljesen delegitimitálódott (14. old.). A „legitimitációs válság teljes delegitimitálódás” képlet a 31. oldalon viszont módosul: „... a rendszer legitimitációs válságának kialakulása, majd teljes delegitimitálódása...” (Az én kiemelésem – L. T.) Ez ugyanis megengedi, hogy a legitimitációs válságot a delegitimitációtól függetlenül fogjuk fel, avagy ne csak a delegitimitálódás „teljes” vagy kritikus fokával, hanem akár annak gyengébb válfajaival is azonosítsuk... A Beetham-fejezetben viszont Beetham a – szó szerinti, tehát nem a delegitimitáció fogalmával kódolt – legitimitációs válságot kétféleképpen ábrázolja. Beszél róla mint a modern államhatalom „legitimitásának törékenységéről”, és a válságjelenségek között a következőket sorolja fel: kormányzati bukások, államcsínyek, inváziók, polgárháborúk, forradalmak, az állami szuverenitás törékenysége (187. old.). A másik megközelítés az „autochton” fejlődés szerinti, „eredeti”, tehát szovjet „kommunista modell” legitimitációs válságának leírása. A szerző szavai szerint „klasszikus legitimitációs válság” jött létre, ami szintén arra készíti az olvasót, de már konkrétan anyagon, hogy rekonstruálja a legitimitációs válság fogalmát: megrendült a hit a rendszer saját szervező elveiben, erősödött és robbanékonyvá vált a disszenzus. Ez a „klasszikus” kép megfelel a delegitimitálódásnak, ezzel szemben a következő mondat szerint „nyílt legitimitációs válsággá” a társadalmi (szocialista) célok és rossz rendszerteljesítmény közötti ellentmondás és a „legitimitációs gyengeség” (sic!) fejlődött át. (191. old.) A legitimitációs gyengeség azonban a legitimitációs deficitnek, azaz a Beetham-séma második dimenziójának felel meg. A „klasszikus” modell szerint tehát a legitimitációs válság önmagában nem egyenlő a végzetes fokú delegitimitálódással, hanem a legitimitációs deficitből táplálkozik... Teljesen más képet kapnánk, ha a szerzőnek abból a megállapításából indul-

nánk ki, hogy az államszocialista rendszerek „nem vették át” a legitimitás weberi fogalmát, és a „legitimitásra vonatkozó kételyeket nem lehetett nyilvánosan megfogalmazni” (14. old.). Ezt tudniillik érthetjük úgy, hogy az államszocializmus azért szenvedett legitimitációs válságban, mert az állampolgároknak határozottan voltak bizonyos jellegű legitimitációs igényeik, tehát ilyen értelemben a rendszer legitimitációra szorult, viszont a rezsim eredendően nem legitimálta az uralmát. A válság tehát logikailag a „legitimálandó” és a „nem legitimált” kettőségéből, ellentmondásból bomlana ki, vagyis a „nem legitim” állapotra visszavezethető vagy abból levezethető, ami gyökeresen ellentétes egy már meglévő legitimitás erodálódásával vagy elvesztésével. Radikálisan eltérő értelmet kap a fogalom a következő megfogalmazásban: „A legitimitációs válságról kifejtett elméletek egyik legfontosabb tézise éppen az, hogy a normatív érvényességgel bíró eszmék a modern világban mindinkább eltűnnek”, az „új igazoló eszmék” pedig egy idő után „nem hatnak többé” (26. old.). Az ilyen megközelítés a legitimitációs tematikát elsődlegesen vagy kizárólag eszmei-ideológiai problémaként definiálja, amint tette azt Agh Attila is 1987-ben a szerző által az irodalomjegyzékben feltüntetett, de fel nem dolgozott művében. Bayer József a fentebb leírtak szerint ingadozni látszik a legitimitációs válság különböző megközelítései között, de végül is határozottan állást foglal az ideológiai értelmezés mellett: „a szovjet fejlődésben és a szovjet modellt követő államszocialista rendszerekben ... nem vették át a legitimitációnak a századelőn a weberi politikai szociológiában újraértelmezett fogalmát és a hozzá kapcsolódó terminológiát, és ehelyett ... *ideológiai formában* oldották meg a kérdést”. (15. old. Az én kiemelésem. – L. T.) Mint láttuk egy korábban idézett passzusban, a szerző a legitimitáció problémájaként tárgyalja a politikai engedelmisség és kötelesség, a konszenzus és erőszak kérdéseit, amit *tartalmi* problémaként határozhatunk meg. Ez teszi lehetővé, hogy az államszocialista rendszerek, majd a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus elemzésekor nagyon is vitatható módon koncentráljon a kommunista (és anti-kommunista) eszmékre és ideológiákra mint legitimitációs eszmékre és ideológiákra, ami újabb egyszerűnek tűnő, de fontos, ám a szerző által végig nem gondolt kérdést vet fel: a „legitimitációs ideológia” és az „ideológia legitimitációs funkciója” megkülönböztetését. Amennyiben a legitimitációt vagy a legitimitást jogi kategóriaként kezeljük, amire a szerző is több helyütt hajlik, a legitimitációs ideológia értelmezhető mint specifikusan jogi ideológia, ellentétben a nem specifikusan jogi ideológiákkal, amelyek abban az értelemben látnak el legitimitációs funkciót, hogy képesek olyanfajta kötelességérzetet kelteni és engedelmisségre készíteni, amilyenre egy legitimitációs (jogi) ideológia is képes. A legitimitációs funkció, illetve a legitimitációs szerep/hatás/erő fogalmai sokféle logikai összefüggésben fordulnak elő, és a szerző a „szociológiai” legitimitásfogalommal többek között azért rokonszenvetik, mert azzal az államszocialista rezsimek legitimitációs mechanizmusait mint a polgári demokrátiák rezsimek „funkcionális ekvivalenseit” lehet tárgyalni (30. old.). Véleményem szerint ez a fajta „funkcionalista” szemlélet is a forrása az olykor kaotikus fogalomhasználatnak, valamint az elméleti és módszertani kö-

vetkezetlenségnek, hiszen figyelembe kell venni és elméleti keretbe kell foglalni minden olyan, az elméleti koherenciát romboló tényezőt – az ideológiától kezdve a szociálpolitikai teljesítményig bezárólag –, amely valamilyen módon és mértékben képes – elméletileg nem tisztázott legitimációs funkciót betölteni.

Az elmélettörténet és -kritika, valamint a konkrét rendszerelemzés között módszertanilag az adaptáció közvetít. Tulajdonképpen arra keres választ a szerző, hogy „mennyiben *alkalmazhatók egyáltalán* a nyugati legitimációs elméletek és viták tanulságai és kikristályosodott fogalmai az államszocializmusban tartósult történelmi »kivételes állapotra«” (197. old. Az én kiemelésem. – L. T.). Benyomásom szerint a szerző először is olyan módszert és elméleteket keresett, amelyeknek már kiinduló tézisei szerint is tételvezethető, hogy az államszocializmus legitím volt. Ennek legjobban a legitimitás „szociológiai” fogalma és értelmezése felel meg, hiszen annak alapján kétségtelenül kimutatható a rezsím tömegtámogatása. Egy másik módszer a „történetiség”, ami konkrét, történelmileg létező rendszer elemzésekor megkerülhetetlen. Az eredmény a „történeti és szociológiai” módszer, a szerző mégis többször hangsúlyozza, hogy dolgozata *alapvetően elmélettörténeti* irányultságú. Elsősorban a politikai legitimitás *elméleteivel* és a legitimációs válságról folytatott *elméleti* vitákkal foglalkozik, ezért *elsősorban elméleti* munkát vehet kézbe az olvasó (7. old. Az én kiemelésem. – L. T.). Az elméletnek ilyen fokú elkötelezettséggel nincs gond az elmélet- és fogalomtörténettel foglalkozó első két részben. A harmadik, államszocializmusról szóló részben kerül sor viszont a bemutatott elméletek adaptálására, ami egyben azt is jelenti, hogy az elméletkritika és a történeti-szociológiai módszer valamilyen szintézisét vagy legalábbis egyensúlyát kell kialakítania. Azt, hogy ez mennyire nem egyszerű, jelzi a szerző egy önkorlátozó megjegyzése: elméleti dolgozatán olyan jellegű „konkrétság” nem kérhető számon, mint „az államszocialista rendszerek (akár csak magyar változatának) történeti leírása” (196. old.). Leíró rendszertörténetet elvárni valóban túlzás lenne, ám mivel történeti-szociológiai módszer mellett kötelezi el magát, az talán nem túlzás, ha hiányolom legalább azoknak a jogi, ideológiai és jogideológiai megoldásoknak a rendszerezését és áttekintését, amelyekkel a kommunista rezsím uralkodó csoportjai különböző időkben, helyzetekben próbálták hatalmukat (a hatalom megszerzését és monopóliumát) ha nem is legitimálni, de történelmileg igazolni és elfogadtatni. Tökénettel a választott történeti módszerre, megkerülhetetlennek tartom az 1947–1949-es időszak „konkrét” elemzését, amikor is lényegében puccsista módszerekkel és a törvényesség lábbal tiprásával sajátították ki a hatalmat. Nem kétkem, hogy a szerző tisztában van az akkori folyamatokkal, hiszen vonatkozó sorait határozottan jellemzi egyfajta verbális radikalizmus, viszont egyszerűen elmulasztja az elemzést. Pedig az 1947–49-es államcsíny (a hatalom törvénytelen megszerzése) az egyik kirobbantója az 1956-os forradalomnak, amit csak futólag érint a szerző, és 1956 után a forradalom leverésével (a hatalom újfent törvénytelen monopolizálásával) terhelten teszi folytonosan kérdésessé a rezsím legitimitását, hogy aztán a rendszerváltás előtt kimondva vagy kimondatlanul megint napirendre kerüljön.

A szerző elismeri, hogy a „közjogi legitimitás” is meghatározó jelentőségű volt az államszocializmus legitimitásának megítélésében, de a kérdést – a legitimitáció nemzetközi aspektusaival egyetemben – egyszerűen elhárítja, azzal, hogy egy ilyen természetű elemzés „alkotmányos értekezés irányába tolná el” munkáját (29. old.). Sok elszórt megjegyzése és eszmeifuttatása jelzi azonban: módszertanilag és kutatáslogikailag nem igazolható, hogy a legitimitáció alkotmányos (alkotmányjogi) dimenzióit torzóban hagyta. Beetham háromdimenziós legitimitásmódeljében az első dimenziót alkotó legalitáshoz tartozik az „alkotmányos rend” is (188. old.), továbbá Bayer József „hajlik” elfogadni Wilhelm Hennis feltevését, amely szerint a legitimitás az „alkotmányos jogállam normája” (!), és Habermas szerint is akkor beszélhetünk a legitimitás kérdéséről „értelmesen”, ha „az uralom törvényes gyakorlását rögzített jogi normákba foglalják” (33. és 132. old.). A 262. oldalon az uralmi pozíció jogosságát mint legitimitást a szerző a hatalmi csoport kormányzati tevékenységre való felhatalmazásaként határozza meg, Habermasnál pedig nagy hangsúlyt kap „az adminisztratív hatalom törvényes jogok keretében való felhatalmazása” (151. old.), s a felhatalmazás kifejezetten „közjogi” színezetet kap a 46. oldalon, Zlinszky János legitimitás-konceptiójában. Az államszocializmus legitimitációs válságáról Bayer József azt írja: „Az államszocializmus kiépült hatalmi rendszerének legitimitációs szempontból mármint egyik legfőbb jellegzetessége, hogy bár legalitása formailag többé-kevésbé leképezte az alkotmányos jogállam nyugat-európai normáit, azonban ennek hatását tartalmilag (informálisan) korlátozták az állampárt monopoljellegű hatalmi jogosítványai. A legfőbb hatalom forrását az alkotmány a népszuverenitás elvéből vezette le, ennek érvényét azonban a párt alkotmányba iktatott vezető szerepe kvalifikálta” (210–211. old.). A párt doktrínái „ténylegesen alkotmányos erővel bírtak, anélkül, hogy a párt alkotmányos szerepére vonatkozóan több állna az alkotmányban egy kurta mondatnál, mely a párt vezető szerepét rögzíti” (247. old.). A szerző megjegyzi még, hogy a rendszer a sztálinizmus alatt „az alkotmányos törvényesség teljes felszámolásához” jutott el, és a népszuverenitás elve mellett a „népképviselő” elvét is korlátozták, ami elvezetett oda, hogy „a szavazás csak a formális jóváhagyás aktusára korlátozódott” (211. old.). Kis János és Arató András tanulmányai rávilágítanak arra, hogy az átalakulás alkotmányos és alkotmányjogi dimenziói a rendszerváltás sajátos természete miatt több figyelmet, részletesebb és precízebb elemzést igényeltek volna. De Bayer József egyébként is elismeri: a bizalmi töke elvesztésével „a rezsim legitimitációs bázisának kiszélesítését remélték”, ezért „rehabilitálták” az alkotmányos jogállamiságot (266. old.). Még a szerző gondolatmenetét követve is belátható tehát az alkotmányjogi, sőt a jogszociológiai elemzés szükségessége is. Utóbbi azért, mert a népszuverenitás és népképviselőlet alkotmányjogi (formális) garantálása és politikai (gyakorlati) korlátozása szükségszerűen erodálja az állampolgárok jogtudatát és – ebből eredő – legitimitáshitét vagy politikai bizalmát. Úgy tűnik, a szerző fogalmi csapdába esett, mert nem hidalt át néhány fogalmi-logikai ellentmondást. Beetham legalitásfogalmába a közjogi alkotmányosság mellett a pozitív

(tételes és hatályos) jog szerinti törvényesség vagy jogrend is belefér. Ez a kettősség a legalitás fogalmi ellentétjében, az illegitimitás jelentésében is megvan: a hatalom nem törvényes megszerzése és nem a törvényeknek megfelelő gyakorlása (17. old.); a legalitás „megtörése” mint a hatalom megszerzése és gyakorlása „a fennálló törvények megszegésével” (180–181. old.); „a korábbi törvényesség megszakítása” (209. old.). A kommunista hatalomátvétel és annak legitimitása szempontjából fontos tehát, hogy a legalitás és az illegitimitás fogalmi az „és” kötőszó révén egyszerre utalnak az erőszakosan megtört jogrendre és az új rezsim saját törvényességére, a saját pozitív jogrendjének megteremtésére. Ebből következhet az, ami szerintem a közjogi alkotmányos megközelítés zárójelbe tétele magyarázza, hogy az új uralom pusztája ténye, majd saját törvényességének megteremtése és annak való megfelelése miatt irrelevánssá válik a hatalomátvétel és a hatalomgyakorlás alkotmányossága. Csakhogy a Szabó Miklóssal egyetértő passzus (262. old.) szerint a legitimitás általában „az uralmi pozíció jogosságára” vonatkozik, arra, hogy „egy adott hatalmi csoportnak megvan-e a felhatalmazása...”, ami azt jelentené, hogy az alkotmányosság (és a hatalombitorlás) nemcsak egy dimenziója a legitimitásnak (legalitás), hanem a legitimitás lényegét érinti. Ez némiképp összhangban van azzal, amit a szerző Würtenberger nyomán megfogalmaz: az állami hatalomgyakorlás, az államhatalom „megszerzésének és folyamatos gyakorlásának” a „jogszerűsége” az állam- és jogelmélet, valamint a politikai filozófia megközelítésében „politikai és közjogi formát” és (sic!) a „pozitív jogban szabályozott” eljárást jelent (23. old.). Továbbá: a legitimitást az különbözteti meg (sic!) a „pusztája legalitástól”, hogy olyan „többletjelentést” tartalmaz, amit a „pozitív, tételes jognak való megfelelés” nem feltétlenül: erkölcsi helyeslést és afirmációt. Mivel a „jogszerű” fogalma itt logikailag (1) a politikai és „közjogi” formák, valamint a pozitív jog, illetve (2) a legitimitás és legalitás kettősségéből adódik össze, a legitimitást a politikai és közjogi formákkal azonosíthatjuk! Ha tehát a szerző zárójelbe akarja tenni a közjogi-alkotmányos kérdéseket, magát a legitimitást kell figyelmen kívül hagynia... Bayer József azonban a közjogival szemben a történetfilozófiai magyarázatot részesíti előnyben: az államszocialista legitimitációs szerkezetben az ideológia hatalmazta fel a pártot történelmi szubjektumként való történelmi küldetésének betöltésére (218. old.). Bayer József a kommunisták által törvénytelenül megszerzett hatalmat sokszor „bitoroltnak” nevezi, de több helyen mint „forradalmi”, legalitást megtörő hatalomról beszél róla. Elismeri, hogy a forradalmi kontextusban a kommunistáknak, illetve a „kikényszerített új rendnek” ki kell alakítania „a maga saját legalitását”, de ez elsősorban új hatalmi intézmények kiépítését, államcélok és politikai programok és uralmat igazoló ideológiai megfogalmazását jelenti (210. old.), ellentétben Arendt nézeteivel, azaz, hogy a forradalom „alkotmányozó”, azaz „legitim jogot” teremtő ereje a lényeg (149–150. old.). Arendt felfogása tehát egybecseng Bayer azon legalitáskritikájával, amely a legitimitást a pozitív jogon túl ragadja meg, de Arendt visszavezeti azt az alkotmányra, illetve az alkotmányozó aktusra. Ez viszont nagyon komolyan veti fel a forradalom és az ál-

lamcsíny legitimációelméletileg szigorú megkülönböztetését. A könyvben ez végül is kibontatlan marad, a szerző ugyanis beéri azzal, hogy Beetham háromdimenziós modellje szerint a forradalmat és az államszínyt a katonai puccsal együtt az „illegitim” fogalma alá rendeli, pedig a hivatkozott irodalomban Kis János és Arató András erőfeszítéseket tett arra, hogy jogelméletileg tegyen különbséget a kettő között.

A könyvnek talán az a legkomolyabb hiányossága, hogy a történeti-szociológia módszert követő szerző annyira felületesen érinti az 1945–1949-es időszakot, hogy úgy tűnik, maga is áldozatává vált kutatása tárgyának, a kommunista ideológiáknak, amelyekben a kommunista rendszer közvetlenül nem az 1945 utáni demokráciát és legitim rendet váltotta fel, hanem a Horthy-rendszert. Bayer József metodikailag arra alapozza eljárását, ami megtévesztő, hogy többször is bírálja az általa „univerzalistának” és „normativistának” nevezett megközelítést és azzal szemben az „autonomista” álláspontot vallja magáénak. Az univerzalisták eszerint a „nyugati civilizációs, kulturális és politikai fejlődésre jellemző általános normákat” helyezik előtérbe és a „fejlett liberális demokráciák standard legitimációs típusának”, a „nyugati civilizációban ki-kristályosodott legitimációs mércéknek és kritériumoknak” feleltetik meg a politikai rendszereket, és arra a felismerésre jutnak, hogy e mércék szerint az államszocialista rendszerek nem tekinthetők legitimnek „a fogalom normatív értelmében”, hiszen nem is voltak alkotmányos jogállamok (27–29. old.). Beetham, akinek elméletét átveszi a szerző, „tagadja a liberális-demokratikus modell univerzális alkalmazhatóságát”, abból a megfontolásból, hogy a modell adaptációs kudarcot vallott a periférikus társadalmakban, mert hiányoztak megvalósításának feltételei (28. és 190. old.). A szerző logikájában egyaránt mércéként szerepelnek és egybemosódnak a „nyugati” és specifikusan „legitimációs mechanizmusok”, valamint maga a „liberális demokrácia”, továbbá nem választja szét analitikusan a „jogállami” és az „alkotmányos” legitimitást. Az általa preferált „autonomista” vagy „partikularista” magyarázatok az uralmi rendszereket „a saját tradícióiból eredő politikai kultúrának megfelelően, önértékén” vizsgálják, elsősorban azért, mert az államszocialista rend „apologétái” egyáltalán nem vágytak arra, hogy megfeleljenek a nyugati demokráciák jogállami legitimitásának, megvoltak a saját normáik és helyesnek vélt eljárásaik „rendszer saját alapon való igazolására” (200–201. és 225., illetve a 261–263. old.). (Zavarólag hat azonban, hogy a könyv elején, a 27. oldalon a szerző azt állítja, a partikuláris értékek képviselői „a kulturális relativizmus csapdájába esünk”). Bayer József következetesen az államszocialista „modell” legitimációját és e legitimációnak az egyes rezsímelekben közös ideológiai tartalmát kutatja, amit elméletileg annyiban finomít, hogy megkülönbözteti az „eredeti” bolsevik modellt és annak „oktrojált” változatát. Na mármost ezen a ponton adódnak a problémák. Éppen a „történetiségből” kiindulva kellene sokkalta részletesebben foglalkoznia az államszocialista legitimációnak az oktrojáltságból eredő aspektusaival, ami viszont felértékelné az alkotmányos jogállami (nyugati) legitimációt hangsúlyozó elméleteket. Ezt a megközelítést viszont éppenséggel elhárítja a szerző. Két fontosabb érvet vo-

nultat fel. Beetham nyomán azt állítja, hogy az oktrojált modell „eleve nem rendelkezhetett magas morális tekintéllyel”, „mégis a helyzetet ezeknél is (sic!) az eredeti modell sajátosságai alapján kell megérteni” (190. old.). Ezt tarthatatlannak, de a történetiség elve alapján legalábbis bizonyítandónak tartom. Másik érveléssel, miszerint a kommunista rezsimeknek megvolt a maguk saját, nem alkotmányos jogállami legitimitációjuk, egyet lehet érteni, és azt is meg kell mondanom, hogy ezen a téren figyelemre és elismerésre méltó eszmefuttatásokkal találkozhatunk a könyvben. Visszatérve a történetiség módszerére, leegyszerűsítésnek érzem Bayer József véleményét, Dahrendorf nyomán, hogy „a rendszerváltás megszüntette a nyugati legitimitáció-elméletek alkalmazhatóságával kapcsolatos kételyeket, újra egységesítve a társadalomtudományok módszertanát és nyelvezetét”, hiszen az új rendszert a liberális demokráciák szellemében építették ki. Kifogásaim a következők: (1) egy politikai rendszerhez vagy jogrendhez mechanikusan hozzárendel elméleteket és az elméletek érvényességi kritériumait; (2) figyelmen kívül hagyja, hogy a kommunista rezsim által erőszakosan felszámolt rendszer is a nyugati demokráciákhoz sorolható és társadalmilag nagymértékben támogatott volt; (3) az előző pontokban foglaltak sértik a történeti és szociológiai megközelítésnek a szerző által preferált elvét, hiszen *a)* történelmileg nem egy idegen kulturális és normatív minta követéséről és felszámolásáról van szó, *b)* az államszocialista modell „oktrojált” volt és nem a szerves politikai fejlődés termelte ki, *c)* az államszocialista rendszerben – mint írja is – „formailag leképezték” a nyugati alkotmányos modellt, amelyhez a rezsimnek igazodnia kellett és amely meghatározta az állampolgárok attitűdjét bizonyos mértékben, *d)* az, hogy a rezsim tagadta a nyugati modellt, negációként maga is rányomta bélyegét a rendszer elfogadtatási módjaira, *e)* a történelmi és földrajzi értelemben vett nyugati modell megmaradt alternatív képzetként és ennek nagy szerepe volt a rendszerváltásban. (Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy kritikai ellenvetéseim paradox módon alátámaszthatók a szerző elszórt megjegyzéseivel.) Bayer József „szociológiai” módszeren alapuló fejtegetéséből ki kell emelnem azt, hogy az államszocialista legitimitáció vizsgálatakor teljes mértékben is alkalmazható az a weberiánus megközelítés, amely a legitimitációt az „úr” és a parancsait kivitelező „igazgatási stáb” viszonyában lokalizálja (31., 184., 221. old.), illetve hogy a rezsimnek sikerült az (igazgatott) alattvalók körében is legitimitációs bázist kiépítenie. Ezen a ponton azonban újabb ellentmondásokkal találkozunk. Korábbi tanulmányjaival ellentétben a szerző szigorúan megkülönbözteti a lojalitást és a legitimitást (31. old.), de azt is többször leszögezi, hogy az államszocialista legitimitáció „sajátossága” éppen a legitimitáció elhárítása, kioltása volt! Az ellentmondás feloldható, ha – mint idéztem – a legitimitáció „problémája” a legitimitáció „fogalmától” függetlenül is létezhet, és „más fogalmak” helyettesíthetik is (15. old.), de akkor nem sok értelme van a legitimitás és lojalitás szétválasztásának, amit – úgy tűnik – csak Weberre tekintettel tesz meg a szerző. Egyébiránt a lojalitástól megkülönböztetett, de „szociológiai értelemben vett” legitimitás sem más mint empirikus elfogadottság vagy tömegtámogatottság (27., 29. old.); ennek

megfelelően az államszocialista legitimitáció sajátossága olyan „mozgósított tömegtámogatás”, amelynek – szemben a lojalitással – köze van a „rendszer legitimitásába vetett belső, erkölcsi meggyőződéshez” (31. old.). A legitimitás „empirikus és normatív” jelentése is hasonló: tényleges elismertség és elfogadottság, ami „az uralmat igazoló elvek, értékek igénylését, afirmatív elfogadását” is magába foglalja (25. old.). Ez viszont megengedi azt, hogy a legitimitációt a rendszer ideológiájára, az ideológiában való hitre és az e hit miatti elfogadásra szűkítsük le, illetve a legitimitást mint „az uralmi viszonyok reprodukcióját biztosító konszenzus és engedelmesség szükséges mértékét” fogjuk fel (198. old.)

Ezek után, és végül, lássuk, miket tekint a szerző az államszocialista legitimitáció „sajátosságának”: kísérlet a legitimitásprobléma „áthidalására” állami ideológiával és az ideológiai államapparátus sajátos szerepével (9. old.); tömeglojalítás és passzív elfogadás kialakítása, valamint a disszenszus kifejezésének meggátolása a lakosság nagyobbik felében, illetve rendszertámogatás mozgósítása, a konszenzus aktivizálása, az egyetértés demonstrálása a rendszer hívei körében (22–23. és 190–191., 225. old.); időleges „tömegtámogatás” (29. old.), meglehetősen széles támogató tábor (226. old.); mozgósított tömegtámogatás a rendszer legitimitásába vetett erkölcsi meggyőződéssel (31. old.); a legitimitás „számít” és „az állam legitimitásigénye” nagyobb, mint a kapitalista államé, amiért „folytonos kísérletet” tesznek a „legitimitás bázisának helyreállítására”, bár a „nép többségében” terjednek a „delegitimáló” hatások (184. old.); a legitimitációs „viták” elhárítása (196. old.); a legitimitációs „kérdés” elhárítása, de különböző metamorfózisokban való megjelenítése (202–203. old.); a rendszer alapvető legitimitációs gyengeségben szenvedett (191. és 202. old.); az államhatalomra „elviselhetetlenül megnőtt” legitimitációs „nyomás”, „roppant teher” nehezedett, amitől csak a legitimitáció problémáinak „kioltásával, neutralizálásával lehetett megszabadulni” (203. old.); „az államszocializmus állandó legitimitációs ínségben és egy ezzel járó legitimitációs paranoiában szenvedett, mivel nem volt kellő politikai tere a legitimitás megszerzéséhez szükséges ideológiai és politikai mechanizmusok működtetéséhez” (204. old.); a legitimitációs ínség vagy deficit, s annak ellenére, hogy „a legitimitás fogalma nem tartozott a rendszer hivatalos ideológiai szótárába”, a legitimitás „nagyon is számított” és „jelentős erőfeszítéseket tettek a megszerzésére” (208. old.); az ideológia igazolta a párt vezető szerepét, de az uralom kérdése „ki volt oltva” (219. old.); a legalitás gyengesége volt a legitimitás-deficit egyik kulcsa (248. old.), de a pártkongresszusok és a hasonló események „megerősítették a politikai vezetés legitimitását” (249. old.); a központi redisztribúció nagyon fontos szerepét játszott a rendszer legitimitációjában és „a társadalmi felemelkedés élménye sokak szemében legitímálta a rendszert” (253–254. old.); a törvényes Nagy Imre-kormány erőszakos eltávolítása miatt „legitimitásában bizonytalan” hatalom a „legitimitációs erőfeszítések súlypontját” áthelyezte a „jóléti legitimitáció” megszerzésére (256. old.); a legitimitáció kérdését „ideológiai formában oldották meg” (15. old.).

Az államszocialista legitimitáció specifikumáról írottak is jelzik, hogy legitimitáció-elméletekről szóló monográfia legalább akkora bizonytalan-

ságban hagyja az olvasót, mit amennyi elméleti fogódzót nyújt a megértésre. A „jóléti legitimáció” és a „tekintélyelvű jóléti állam” fogalmai pedig egyértelműen utalnak arra, hogy a szerző hajlamos mechanikusan „adaptálni” azokat az elméleteket és fogalmakat, amelyek a liberális demokráciák jóléti államai legitimációs válságát voltak hivatottak megragadni. A bemutatott ellentmondások és tisztázatlanságok elkerülését nagyban elősegítené olyan „konkrét középszintű elmélet” megalkotása, amelyet a szerző a 30. oldalon csak megemlít.

A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája

1998. negyedik negyedév

Összeállította: Markella Károlyné

BERGER, Peter L.–LUCKMANN, Thomas
A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés.
Bp.: Józsefvég Műhely 1998. (Józsefvég hiánypótló)

BOZÓKI András–SÜKÖSD Miklós (szerk.)
Magyar anarchizmus. A magyarországi anarchizmus történeti
dokumentumaiból.
Bp.: Balassi 1998.

BOZÓKI András (szerk.)
Intellektuáls and Politics in Central Europe.
Bp.: Central European University Press, 1999.

CSEH Gabriella–ENYEDI NAGY Mihály–SOLTÉNSZKY Tíbor
(szerk.)
Magyarország médiakönyve, 1998.
Bp.: ENAMIKÉ 1998.

DUMONT, Louis
Tanulmányok az individualizmusról. A modern ideológia antropológiai
megközelítése. Pécs: Tanulmány K. 1998.

DURANDIN, Catherine
A román nép története.
Bp.: Maecenas K. 1998.

EGYED Mária–GYULAVÁRI Tamás

Az Európai Közösség szociálpolitikája a kezdetektől a Maastrichti Szerződésig.

Bp.: ISM 1998. (Európai Tükör. Műhelytanulmányok 44.)

Európai Unió – regionalizmus – szuverenitás. 4. Országos Politológus Vándorgyűlés, 1998. március 20–21.

Székesfehérvár: MTA Veszprémi Területi Bizottsága 1998.

FICZERE Lajos (szerk.)

Magyar közigazgatási jog. Általános rész.

Bp.: Osiris 1998.

(Osiris tankönyvek)

FÖLDES György

Rendszer – hatalom és a baloldal Magyarországon 1994 után.

Bp.: Napvilág 1998.

GLATZ Ferenc

Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon.

Bp.: MTA 1998.

(Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok)

GOMBÁR Csaba–HANKISS Elemér–LENGYEL László–VOLOSIN

Hédi (szerk.)

Írások a korrupcióról.

Bp.: Helikon: Korridor 1998.

(Korridor könyvek)

HAHNER Péter

Thomas Jefferson és a francia forradalom. Bp.: Osiris 1998.

(Doktori mestermunkák)

A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig. A jog lehetőségei és korlátai.

Kiad. az Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ. Bp.:

Adu Print: Indok 1998.

HEGEDŰS B. András (szerk.)

Az egykori állambiztonsági szervek és azok iratai Németországban és Magyarországon. Az 1997. október 8-i konferencia jegyzőkönyve.

Bp.: 1956-os Intézet 1998.

HUNTINGTON, Samuel P.

A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.

Bp.: Európa 1998.

HUSZÁR Tibor

1968. Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció.

Bp.: Szabad Tér 1998.

KEREKES Sándor–KISS Károly (összeáll.)

Termelés, piac, természeti környezet. Zöld belépő az Európai Unióba.

Bp.: MTA 1998. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. 3. Környezetvédelem és integráció)

KÉRI László

Tíz év próbaidő. A magyar átmenet politikai szociológiája. (1989–1998)

Bp.: Helikon 1998. (Helikon Universitas. Politológia)

KURTÁN Sándor–SÁNDOR Péter–VASS László (szerk.)

Magyarország évtizedkönyve, 1988–1998. A rendszerváltás. 1–2. köt.

Bp.: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1998.

LENGYEL László

Kívül és belül.

Bp.: Helikon 1998.

MARTIN, Hans-Peter–SCHUMANN, Harald

A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen.

Bp.: Perfekt 1998.

MEZEY Barna (szerk.)

Hatalommegosztás és jogállamiság.

Bp.: Osiris 1998.

(Jogtörténeti értekezések)

MIRNICS Károly

Kis-Jugoszlávia hozománya. Írások az asszimilációról és a kisebbségről.

Bp.: Hatodik Síp Alapítvány 1998.

PETRETEI József

A törvényhozás elmélete és gyakorlata a parlamentáris demokráciában.

Bp.: Osiris 1998. (Doktori mestermunkák)

SZABÓ Márton (szerk.)

Az ellenség neve.

Bp.: József Műhely 1998.

(József Műhely könyvek)

SZARKA László

Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek, kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.

Bp.: Ister 1998.

SZENTE Zoltán

Bevezetés a parlamenti jogba.

Bp.: Atlantisz 1998.

(East-European non fiction)

TÓTH Gy. László

Az előre jelzett földrengés. Közjó és jobbközép avagy a kádárizmus bukása. Szentendre: Kairosz 1998.

VÁSÁRHELYI Mária-HALMAI Gábor (szerk.)

A nyilvánosság rendszerváltása.

Bp.: Új Mandátum 1998.

Lezárva: 1999. január 25.

